

FAKTA OM RIKSDAGEN

Grundlagarna – samhällets spelregler

FOTO: MELKER DAHLSTRAND

De flesta länder har en grundlag där samhällets grundläggande spelregler finns nerskrivna. Författning är ett annat ord för denna lagstiftning. Sveriges författning består av fyra grundlagar:

- regeringsformen
- tryckfrihetsförordningen
- yttrandefrihetsgrundlagen
- successionsordningen.

Grundlagarna räknas till den högsta nivån av lagar och inga andra lagar får motsäga dem. Grundlagarna ska skydda demokratin och är därför svårare att ändra än andra lagar. Ett viktigt skäl är att det måste finnas tid att tänka igenom ändringarna och vilka följder de kan få.

För att ändra i en grundlag krävs att riksdagen röstar ja till förslaget två gånger. Mellan omröstningarna ska ett val ha hållits. I samband med valet kan riksdagen ordna en folkomröstning om förslaget. Denna möjlighet har aldrig använts.

Riksdagsordningen har en mellanställning mellan grundlag och vanlig lag. I riksdagsordningen står det hur riksdagen ska vara organiserad och hur den ska arbeta.

Sveriges medlemskap i Europeiska unionen (EU) är inskrivet i regeringsformen. Medlemskapet innebär att riksdagen har överlåtit en del av sin beslutanderätt till EU. Det kan riksdagen göra i frågor som inte gäller principerna för hur landet styrs eller strider mot konventionen om de mänskliga rättigheterna.

Det är regeringen som representerar Sverige när besluten fattas i EU:s ministerråd. Men regeringen är ansvarig inför riksdagen och ska infor-

mera om samarbetet mellan EU-länderna och om sitt eget arbete i EU.

Regeringsformen – vår främsta grundlag

Den grundlag som är mest övergripande är regeringsformen (RF). I den nuvarande regeringsformen som trädde i kraft 1974 står det hur demokratin ska förverkligas i Sverige. Där står också hur makten ska fördelas mellan riksdagen, regeringen, kommuner, förvaltningsmyndigheter och domstolar (se rutan på nästa sida).

Demokrati betyder folkstyre.

Enligt regeringsformens första paragraf gäller följande: "All offentlig makt i Sverige utgår från folket." Det sker genom allmän rösträtt där alla röster är lika mycket värda och genom frihet att tycka vad man vill.

Demokrati är alltså ett sätt att fatta beslut, men besluten ska också vara demokratiska. Det innebär att de flesta ska hålla med om dem. Det innebär också att besluten har sin grund i demokratiska idéer, som att alla är lika mycket värda.

Grundläggande mål

All offentlig verksamhet måste bedrivas med respekt för människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet. Det slås fast i regeringsformens första kapitel. Med offentlig verksamhet menas riksdagens, kommunala beslutsfattare, domstolarnas och regeringens ansvarsområden.

Målet ska vara människors personliga, ekonomiska och kulturella välfärd. Individens rätt till arbete, bostad och utbildning lyfts fram. Samhället ska också verka för social omsorg och hälsa. Att främja en hållbar utveckling som leder till en god miljö är ett annat mål.

Samhället ska också arbeta mot diskriminering på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder eller liknande.

Det samiska folket och etniska, språkliga och religiösa minoriteter ska ha möjlighet att behålla och utveckla sin kultur och egna samhälleliga institutioner. Ett exempel på det är Sametinget, samernas riksdag.

Invånarnas fri- och rättigheter

Det är en grundläggande rättighet i en demokrati att medborgarna kan uttrycka sig fritt i tal, skrift och bild. Även på andra sätt måste alla kunna förmedla upplysningar och uttrycka tankar, åsikter och känslor.

Alla måste också kunna söka och ta emot upplysningar och ta del av vad andra människor säger. Alla måste också ha frihet att ordna och besöka möten samt att organisera och delta i demonstrationer på allmänna platser.

Dessutom måste alla kunna gå med i föreningar.

Det måste också vara tillåtet att utöva sin religion, ensam eller tillsammans med andra.

I regeringsformen finns en uppräknning av de fri- och rättigheter som svenska medborgare och andra i landet har. I flera fall är villkoret för att ändra dem att grundlagen ändras först. Exempelvis krävs det en grundlagsändring för att upphäva förbudet mot dödsstraff, kroppsstraff och tortyr. En rättighet som kan förändras genom vanlig lagstiftning är skyddet mot hemlig avlyssning. Fri- och rättigheterna gäller i de flesta fall även dem som vistas tillfälligt i landet.

Yttrandefriheten regleras bara övergripande i regeringsformen. Bestämmelserna för tryckta skrifter finns i tryckfrihetsförordningen och för andra medier i yttrandefrihetsgrundlagen.

Likhet inför lagen

Sverige är en rättsstat. Det betyder att alla ska behandlas lika inför lagen och att domstolar och förvaltningsmyndigheter ska vara sakliga och opartiska. Även domstolarna, förvaltningsmyndigheterna, riksdagen och regeringen måste följa lagarna.

Att förvalta är att sköta om

Offentlig förvaltning kallas den organisation som förbereder och genomför de politiska besluten i ett land eller en kommun. En *myndighet* är en del av den offentliga förvaltningen, exempelvis Försvarsmakten. Domstolar är också myndigheter, men de förvaltar inte utan dömer. Tjänstemännen vid en myndighet har rätt att använda makt gentemot medborgarna. Därför finns alltid lagar och regler som styr vad en myndighet får göra.

Varken riksdagen eller regeringen får ingripa i domstolarnas beslut. De får inte heller blanda sig i förvaltningsmyndigheternas beslut i ärenden som rör enskilda personer eller kommuner.

Regeringen lämnar vissa lagförslag för juridisk granskning till Lagrådet. Det är ett fristående organ som kontrollerar att förslagen stämmer överens med grundlagarna och rättsordningen i stort.

Den representativa demokratin

I regeringsformen betonas den representativa demokratin. Det betyder att medborgarna utser representanter till riksdagen, kommunerna och landstingen i allmänna val. De valda representanterna, politikerna, ansvarar för sina beslut inför väljarna. Politikernas arbete utförs öppet och deras handlingar granskas.

Att svenska folket styr säkerställs genom den allmänna och fria rösträtten och genom vårt parlamentariska statsskick. Där står parlamentet, Sveriges riksdag, i centrum. Riksdagen beslutar om lagar, om skatt till staten och om hur statens medel ska användas.

Regeringen styr landet och är ansvarig inför riksdagen. Regeringen måste ha riksdagens förtroende eller åtminstone accepteras av riksdagen för att kunna sitta kvar vid makten. Det brukar kallas *parlamentarismens grundsats*.

Vart fjärde år väljs 349 ledamöter

Vart fjärde år ska 349 ledamöter utses till riksdagen i fria och hemliga val, enligt regeringsformen. Det betyder att valen ska genomföras utan yttre tvång och utan insyn från någon annan. Alla svenska

medborgare som har fyllt 18 år har rösträtt och kan också ställa upp i riksdagsvalen.

Det finns också bestämmelser om hur platserna i riksdagen ska fördelas mellan valkretsarna och mellan de politiska partierna och om vilka rättigheter och skyldigheter ledamöterna har.

Statsministern utser regeringen

Regeringen ska bestå av statsministern och ett antal ministrar. För att bli minister måste man vara svensk medborgare.

Efter ett val är det riksdagens talman som samråder med partiledarna och föreslår en ny statsminister. När riksdagen har godkänt talmannens förslag tillsätter statsministern övriga ministrar.

Enligt regeringsformen är Sverige en monarki, där statschefen är en kung eller en drottning utan politisk makt.

Statens inkomster och utgifter

Det är riksdagen som varje höst beslutar om skatt till staten och om statens budget för det följande året. Regeringen har hand om och disponerar över statens tillgångar. Men regeringen är alltid bunden av vad riksdagen har beslutat.

Riksbanken är en myndighet under riksdagen. Riksbanken är Sveriges centralbank och ansvarar därmed för penningpolitiken och har ensamrätt att ge ut sedlar och mynt.

Självstyrelse även kommunalt

Besluten inom kommuner, landsting och regioner fattas också av folkvalda politiker. Kommuner, landsting och regioner sköter lokala och regionala angelägenheter som är av allmänt intresse eller som bestäms i lag. De har också rätt att ta ut skatt.

Makten under kontroll

Regeringen är ansvarig inför riksdagen, och riksdagen granskar hur landet styrs och hur det sköts. Kontrollen sker genom att riksdagens konstitutionsutskott granskar hur ministrarna sköter sitt arbete och hur regeringen handlägger sina ärenden. Riksdagen kan besluta om misstroendeförklaringar mot ministrar. Vid misstanke om brott prövar konstitutionsutskottet om åtal ska väckas.

Riksdagsledamöternas möjlighet att ställa frågor till ministrarna är ett annat sätt för riksdagen att kontrollera regeringens arbete.

Justitieombudsmännen (Riksdagens ombudsmän) övervakar hur lagar och andra författningar tillämpas i den offentliga verksamheten. Riksrevisionen är en annan myndighet under riksdagen som granskar allt som staten gör och att arbetet utförs effektivt.

Internationella förhållanden

Det är regeringen som ingår internationella överenskommelser med andra länder och internationella organisationer. Regeringen diskuterar och förankrar utrikespolitiken med riksdagsledamöterna i Utrikesnämnden. Många överenskommelser kräver ett riksdagsbeslut, exempelvis när det behövs en lagändring eller en ny lag.

Tryckfriheten och yttrandefriheten skyddade sedan 1700-talet

Sverige var först i världen med att skriva in yttrande- och tryckfrihet i grundlagen. Det skedde redan 1766. Vår nuvarande tryckfrihetsförordning (TF) är från 1949.

För att skydda yttrandefriheten även i radio, tv och film- och ljudupptagningar beslutades 1991 om en yttrandefrihetsgrundlag (YGL). Den gäller även digitala medier.

Reglerna om tryck- och yttrandefrihet finns för att människor fritt ska kunna uttrycka vad de tänker och tycker, diskutera och propagera för sin åsikt. Det är en förutsättning för att fritt kunna utbyta information. Ett villkor är att man inte förlämnar eller kränker någon.

En gemensam bas

Både i tryckfrihetsförordningen och i yttrandefrihetsgrundlagen finns förbud mot censur. Det finns en särskild lag om att förhandsgranska filmer för barn och ungdom som ska visas offentligt.

I vissa fall utses en person som ansvarar för innehållet, en ansvarig utgivare. Det görs av ägaren, exempelvis till en tidning, eller av den som står för idén bakom.

Ändringar i grundlagen

Här är några exempel på förändringar med stöd i grundlagen genom historien:

- 1866** Ståndsriksdagen blir tvåkammarriksdag.
- 1909** Majoriteten av alla män får rösträtt.
- 1921** Allmän och lika rösträtt tillämpas vid val.
- 1921** Beslut om att dödsstraff i fredstid avskaffas.
- 1973** Beslut om att dödsstraff i krigstid avskaffas.
- 1975** Kungen förlorar all politisk makt.
- 2000** Kyrkan skiljs från staten.
- 2010** Omröstning om statsminister ska hållas efter varje val.

Lagarna innehåller också ett källskydd. Den som lämnar uppgifter för publicering har rätt att vara anonym. Därför har journalister tystnadsplikt och får inte avslöja vem som har lämnat uppgifterna. Det är också förbjudet för myndigheter att försöka ta reda på varifrån uppgifterna kommer och att ingripa mot källan.

Missbruk leder till åtal

Den som missbrukar tryckfriheten kan dömas i ett så kallat tryckfrihetsmål, enligt tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen.

Brott mot rikets säkerhet och hets mot folkgrupp är tryckfrihetsbrott. I vissa fall räknas även förtal och förolämpning av en enskild person till tryckfrihetsbrotten.

Vid rättegångar i tryckfrihetsmål medverkar vanligen en grupp som inte är jurister, en jury. Om juryn friar måste rätten acceptera detta.

Rätt till insyn

Allmänheten och medierna har rätt till insyn i statens och kommunernas verksamhet. Denna rätt finns inskriven i tryckfrihetsförordningen och kallas *offentlighetsprincipen*. Principen innebär att vem som helst får ta del av myndigheternas allmänna handlingar på papper eller i annat format.

Tjänstemän och andra som arbetar i staten eller kommunerna har rätt att berätta vad de vet för utomstående. De har också rätt att lämna uppgifter till massmedierna, så kallad *meddelarfrihet*.

Offentligt anställda har *tystnadsplikt* när det gäller hemligt material. Men de har rätt att lämna uppgifter till medierna för publicering, med vissa undantag.

Kommunal verksamhet drivs alltmer i bolagsform. Därför har reglerna om meddelarfrihet utvidgats till att även gälla anställda i kommunala stiftelser, bolag och föreningar.

Domstolsförhandlingar är offentliga. Det betyder att allmänhet och press har rätt att närvara. Ibland kan förhandlingarna hållas bakom stängda dörrar, exempelvis när sekretessbelagda uppgifter behandlas eller när domstolen ska fatta beslut.

Vissa handlingar är hemliga

I vissa fall får allmänna handlingar hållas hemliga, exempelvis för att skydda rikets säkerhet eller förhållandet till en annan stat. Att skydda Sveriges finans-, penning- och valutapolitik eller att förebygga eller straffa brott är andra exempel på sådant som får hållas hemligt.

Successionsordningen styr tronföljden

I successionsordningen (SO), som är från 1810, finns reglerna för vem som kan arva tronen. Sedan 1979 har både söner och döttrar till statschefen rätt att göra det. Ett villkor för att en prins eller prinsessa ska få behålla rätten till tronen är regeringens samtycke när han eller hon vill gifta sig. Ett annat villkor är att den kungliga familjen tillhör den protestantiska lära som den svenska kyrkan bygger på.

Läs mer

- Grundlagarna finns att läsa i fulltext på riksdagens webbplats riksdagen.se
- Sveriges grundlagar och riksdagsordningen
- Studiematerial från riksdagen: Riksdagen i samhället
Demokratien i samhället